

A Budapest-Budai Református Egyházközség története a második világháború előtt

A reformáció tanai II. Lajos és Mária királynő idejében (1518) jelentek meg Budán, hamarosan követőkre találtak a helyi német polgárságon belül. 1521-ben Melanchton közeli barátját, Grynaeus Simont és Vinschemius Vidalt hívták meg prédikálni.¹ A török hódoltság alatt mind a pesti, mind a budai oldalon működtek protestáns prédikátorok kisebb gyülekezetekkel.² A törökök kiűzését követően azonban protestáns lelkészeket nem engedtek be a városokba, a Habsburg uralkodó ugyanis Pesten és Budán új katolikus központot kívánt létrehozni, hogy ellensúlyozza a nagy alföldi protestáns települések hatását. A spontán betelepülők között azért előfordultak protestánsok – különösen a Horvátvárosban³ letelepedett délszláv és magyar családok között, valamint a Tabánban –, de az 1692-ben kitört pestisjárvány elhárítása céljából a város polgársága fogadalmat tett arról, hogy protestánsokat nem tűrnek meg.⁴ Így, akik a helyben maradás mellett döntöttek, azoknak át kellett térnie katolikus hitre. Ezt követően kizárólag a budai kaszárnyákban vagy az ide vezényelt tisztek soraiban tűntek fel a reformáció követői, akiknek áttérítésével a jezsuiták próbálkoztak. A II. József által kiadott türelmi rendelet lehetővé tette a protestánsok letelepedését Budán, de a számuk a Duna jobb partján csak lassan növekedett. 1842-ben a pesti egyházi névtárban 185 budai egyháztagot tartottak nyilván, ami 1862-re is csupán 244 főre emelkedett.⁵ Budán a vasárnapi iskolai oktatást a pesti teológusok végezték. Egy ilyen alkalommal vetette fel Szóts Farkas teológiai tanár, hogy a gyermekek létszámát látva érdemes lenne összeszámlálni a híveket és megfontolni egy budai református központ felállítását. Sípos Pál a pesti református egyházmegeye 1883. évi áprilisi közgyűlésén hívta fel a figyelmet arra, hogy a főváros I. és II. kerületében már mintegy 2300 hívőjük lakik, akiknek – különösen télen – nagy nehézséget jelent eljutni a templomba, ezért leányegyház szervezését javasolta. Török Pál szuperintendens halála után a pesti gyülekezet célszerűbbnek, a fővároshoz méltóbbnak találta a hívek egyben tartását, így a leányegyház terve rövid időre háttérbe szorult. Borosnyay Oszkár belügyi tanácsos azonban összehívta a budai reformátusok befolyásos tagjait és elkezdődött a gyűjtés. A pesti egyházi bizottság és a presbitérium elismerte ugyan az igény jogosságát, de anyagi nehézségekre hivatkozva halogatták a kérés teljesítését. Végül a két városrész kiküldött vegyes bizottságainak jelentései alapján az egyháztanács mégis elhatározta, hogy a pesti központi segédlelkésszel azonos jogokat élvező segédlelkészt küld Budára. Az állandóan a Duna jobb parti városrészben lakó segédlelkész a rendes lelkészek megbízásából végezte a keresztelést, az esketést és a temetést, látogatta a beteget és látta el őket úrvacsorával. Az anyakönyvi eseményekről naplókönyvet vezetett, ezek adatait pedig hetente köteles volt a pesti központi lelkészi hivatalban leadni, továbbá a hívek innen igényelheték az anyakönyvi kivonatokat. A segédlelkész kapta feladatául a vallásoktatást a községi elemikben. Ő tartotta Budán a vasárnapi és az ünnepi istentiszteleteket, miután a várbéli evangélikus gyülekezet szívességből átengedte az akkor még a Dísz téren álló templomát a református testvéreknek, 11 évig, saját templomuk megépüléséig vendégeskedtek itt.⁶ Szász Károly püspök Simon Ferenc volt vallásminiszter nevezte ki először segédlelkésznek, aki 1885. április 6-án tartotta meg a leányegyház első, úrvacsorával egybekötött istentiszteletét. A segédlelkész támogatására, elsősorban a hívek nyilvántartásában és a templom építésére szánt adományok

gyűjtésére állították fel az állandó helyi bizottságot. Ezt a segédlelkéssel együtt huszonöt fő alkotta, húszat a budai hívők választottak, ötöt pedig a pesti egyháztanács küldött ki. A helyi bizottság nem rendelkezett presbitériumnak megfelelő hatáskörrel. A helyi bizottság a segédlelkésznek és hivatalának a Dísz téren bérelt helyiséget, de gondoskodtak orgonistáról és egyházfőről is. 1885-ben a budai reformátusok küldöttsége felkereste Tisza Kálmánt, hogy miniszterelnöksége tizedik évfordulója alkalmából külön köszöntse, s egyszersmind ügyük támogatását kérje. Néhány hónap múlva a templomépítés céljából indított gyűjtés élére állt Tisza Kálmán neje, Degenfeld-Schomburg Ilona grófnő, aki néhány év múlva a gyülekezethez kötődő Nagypénteki Református Társaság alapító tagja és elnöknője lett. Később az építkezés Tisza Lajos gróf főfelügyelete alatt zajlott. *„A jó Isten segítségével után elsősorban a Tisza-családnak köszönhető, hogy Dévai Bíró Mátyás’ rombadőlt ekklézsiája századok múltán új és erőteljes életre kelt hamvaiból”* – mondta Némethy Károly az általa modern Lorántffy Zsuzsannának nevezett Tisza Kálmánról. Az elhangzott kijelentés talán nem túlzás, ha tekintetbe vesszük, hogy az 1893-ra összegyűlt 80 000 forintból Tiszáné nevéhez köthető 50 000 forint.⁸ A gyűjtés sikere részben annak tulajdonítható, hogy az államigazgatásban és a politikában fontos szereppel bíró protestánsokat hivatali tevékenységük a fővároshoz kötötte, ráadásul a keresztény elit és a középosztály körében presztízsértékkel bírt a Várban vagy körülötte lakni, ami a Horthy-korszakban a kormányzó családjának Palotába költözésével tovább erősödött. Visszatérve a gyülekezet korai történetére, az adományozók, támogatók körében már ekkor több politikust találunk. A már említett Tisza család tagjain kívül a földművelési miniszter Darányi Ignác és az ugyancsak ismert politikus báró Bánffy Dezső családjának nőtagjaival együtt sokat tett a templomért. A befolyásos támogatóknak tulajdonítható, hogy a református templom reprezentatív helyen, a Duna parthoz közel fekvő Fazekas téren (1903-tól Szilágyi Dezső tér) kapott telket a fővárostól. Az adományozó cserébe elvárta, hogy a környezethez méltóan monumentális, látványos templomot építsenek. 1892-ben az építési pályázatra beérkezett tervek közül az ismert építész, a fővárosi középületeket és protestáns templomokat egyaránt jegyző Pecz Samu műegyetemi tanár munkáját fogadták el. A neogót stílusban épült, látványos kupolával fedett, ötszög alapformájú templom központi tömbjéhez a Duna felőli főhomlokzat északi oldalán karcú harangtorony csatlakozik. A templom eredeti építészeti megoldásai és a belül található iparművészeti alkotások méltán vívták ki az építész szakma többségének elismerését.⁹ 1894 őszén az anyagyülekezet arról határozott, hogy a budai lelkészt a budai oldalon választják ugyan, de mivel a budapesti egyház harmadik, a Duna jobb partján szolgáló rendes lelkésze lesz, ezért az anyaegyház minden jogosult tagja szavazhat. A választást 1896. március 8-án tartották meg, a megjelentek döntő többsége a segédlelkészként már megismert Haypál Benőre szavazott. Virágvasárnap, március 29-én iktatták be az új lelkészt és avatták fel a templomot.¹⁰ *„Es ez idő óta azon várhegy tövében, a melyen a reformáció világa hazánkban talán először gyuladt ki s több mint másfélszáz éven keresztül több kevesebb fényvel lobogott, 210 év eltelte után ismét azon célra rendelt díszes imaházban, rendes lelkész, lelkes gyülekezetnek hirdeti a Kálvin-féle reformáció tüzeiben megtisztított őt keresztényen vallást”* – hangzott el az ünnepségen.¹¹ Az előrelátó egyháztagek a református gimnázium céljaira létesített Balassa Antal-féle (28 000 Ft) alapítványhoz tartozó tabáni ház árából és a budapesti egyház tulajdonát képező értékpapír kölcsönéből 1893-ban megvették a Fazekas tér 3. szám alatti házat, ahová hamarosan átköltöztették a lelkészt és hivatalát. A házban lévő lakások és üzletek bérleti díjából gyorsan törlesztették a tartozást, 1897-ben pedig megvették a szomszédos telket is. A két telken álló régi házakat lebontották, ezek helyett 1899-ben Sándy Gyula műegyetemi tanár tervei alapján díszes, háromemeletes, két utcai frontos bérházat emeltek.¹²

1908-ban Budapest területét egyháزرészekre osztották, s a következő évtől minden rész parochiális tanácsot létesített. A budai egyházi helyi bizottság feladatait ugyancsak parochiális tanács vette át, amely 14 tagot küldött ki a budapesti egyházközség száztagú presbitériumába. A budai egyháزرészből elsőként 1926-ban vált ki a kelenföldi egyháزرész (1910-től tartottak nekik a kelenföldi községi iskolában havonta külön istentiszteleteket), 1931-ben pedig a Buda hegyvidéki (a Svábhegyen 1910-től kezdve a Diana utcai iskolában minden vasárnap volt igehirdetés). Az 1931-es esztendő újabb szervezeti változást hozott, mivel ebben az évben a budapesti egyházközség egyházmegyévé alakult, a részek pedig önálló egyházközségekké.¹³ A budai egyházközség a Szilágyi Dezső tértől távolabb lakók számára is igyekezett vallásos alkalmakat biztosítani. A hűvösvölgyieknek hozták létre a Labanc úti Családi Kör, amelynek csütörtök esti bibliaóráit az ottani iskola termében tartották. A Hidegkúti út 72. szám alatti intézet lakóinak minden vasárnap tartottak istentiszteletet, ahol szívesen látták a környékbeli lakókat. A Pasarét környékén lakók istentiszteleteinek (1936-tól) a Fenyves utcai iskola adott otthont.¹⁴ A budapesti egyházmegye gyülekezeteinek újrendezése következtében 1938-tól a budai gyülekezet földrajzi határai megváltoztak. „*Ezt a veszteséget nem szabad mindenben veszteségnek vennünk. A budai egyház úgy kell hogy érezze magát, mint az édesanya, aki látja, hogy röppennek ki felnőtt gyermekei a családi fészekből.*” – írta Haypál Béla a gyülekezet lapjában.¹⁵

(*Gyülekezeti élet*) A budai gyülekezetben a legelső között bontakozott ki a vasárnapi iskolai mozgalom. A legkisebbektől a felnőttekig, minden korosztályt és társadalmi réteget igyekeztek megnyerni Krisztus számára, ezzel a céllal jöttek létre a leginkább gyülekezeti tagokból álló egyesületek. Az egyesületi forma azonban lehetővé tette, hogy a gyülekezeten kívüli tagok is csatlakozzanak. Gondoltak azokra a reformátusokra is, akik átmenetileg kerültek Budára: szinte a kezdetektől rendszeres lelkigondozásban részesítették és istentiszteleteket tartottak a Vöröskereszt Erzsébet Kórháza (ma Sportkórház) és az Új Szent János Kórház betegeinek, továbbá a lipótmezői elmeógyógyintézet lakóinak. Haypál Benő szívesen vállalta a környéken élő reformátusok lelkigondozását, amivel több későbbi gyülekezet (Budafok, Albertfalva) magvát vetette el.¹⁶

A legaktívabb egyháztagek (kb. 20–30 fő) már a leányegyház első éveiben kialakították estélytársaságnak nevezett körüket, sőt külön pénztárat tartottak fenn maguknak. A hét meghatározott napjain jöttek össze a lelkészi hivatalban teázni, az ide járó protestáns lapokat olvasgatni, esetleg zenét, műsoros estét hallgatni. Az estélytársaság létszáma nem tűnik túl nagyknak, de ebből a körből kerültek ki a gyülekezet két, fél évszázadot megélt egyesületének, a Budai Református Nőegyletnek és a Nagypénteki Református Társaságnak a legelhatározottabb támogatói, alapítói.¹⁷ A gyülekezeten belül nagy arányban képviseltette magát az értelmiség, ennek tulajdonítható, hogy a vallásos estélyek mindig sok látogatót vonzottak, akik esetenként más vallású barátait is magukkal hozták. A vallási, egyháztársadalmi kérdések mellett mindig nyitottságot mutattak az éppen aktuális közéleti témák iránt. A második világháború előtt az egyik leggyakrabban visszatérő kérdés a nők társadalomban és egyházban elfoglalt szerepének változása volt. A budai lelkészek, Haypál Benő és fia, láthatóan korszerű elveket vallottak a nőkről, vélhetően ennek következtében választották ki arra az első budai rendes lelkészt, hogy az ő templomában jöjjenek össze és ő tartsa az istentiszteletet az 1913-ban a magyar fővárosba sereglett nemzetközi nőkongresszus tagjainak. Elhelyezkedésénél fogva számos hazai és nemzetközi konferencia, nagygyűlés programjába belekerült a Szilágyi Dezső téren tartott istentisztelet.¹⁸

Haypál Benő 1926-ban bekövetkezett halálát követően a gyülekezet a templom építésének harmincadik évfordulójára létrehozni tervezett alapítványt átnevezte, első rendes lelkészenek

sok évtizedes munkálkodását a róla elnevezett emlékalapítvány létrehozásával köszönte meg. A tervek között első helyen szerepelt egy külön épület vásárlása, mivel a lelkészi hivatal már nem tudott mindig helyet adni a sokféle rendezvénynek, ráadásul szeretetintézményt, diakonisszaotthont is régen szerettek volna. A gyülekezet kívánsága az 1930-as évek elején, az Iskola utca 16. szám alatti vendéglőépület megvásárlásával teljesült. Ebben a földszintes épületben kapott helyet az ún. nagy gyülekezeti terem, a szeretetotthon (lásd alább) és a cserkészotthon (304. számú Kőrösi Csoma Sándor Cserkészcsapat). A saját ház elősegítette egy másik régi kívánság beteljesülését. 1908-tól kezdve a nőegylet tagjai létrehozta ugyan egy női kórust, ez azonban négy év után megszűnt, a későbbi próbálkozások rendszerint hasonló okból, megfelelő helyiség hiányában buktak meg. A lelkészi hivatalban többnyire nem volt hely, a templom pedig az év nagyobb részében túl hidegnek bizonyult a próbákhoz, az énekkarnak így a tagok befizetéseiből és adományokból kellett helyiséget bérelni. Az új gyülekezeti ház orvosolta ezt a problémát, 1935 őszén Kupay Dénes kántortanító vezetése alatt megalakult a gyülekezet állandó vegyeskara. A budai KIE a lelkészi hivatal egyik földszinti termében kapott állandó helyet. Az 1936-os év eseményeiről rendelkezünk részletes beszámolóval: 35 összejövetelt tartottak bibliamagyarázattal és 23-at külön előadásokkal, valamint a Haypál Alapítvány gyülekezeti házában 4, szélesebb közönség számára rendezett ünnepséget. A 60 tagból 30–40 fő látogatta rendszeresen a KIE programjait. A KIE termében jöttek össze a gyülekezet leányegyesületének tagjai, akikben a nőegylet következő nemzedékét látták. A gyülekezethez tartozók száma 1935-ben érte el a kilenczetet, ezért a presbitérium a vallásérkölcsi élet erősítése és a kapcsolattartás egyszerűsítése céljából „*Békesség Néktek*” címmel havonta megjelenő lap kiadását határozta el.¹⁹ A lapban rendszerint egy egész oldalt szenteltek a gyülekezeti rendezvényeknek, ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a nagyobb gyülekezeti eseményekkel kapcsolatos hírek ettől kezdve jelentek meg hangsúlyosabban a médiában, hiszen a gyülekezeti háznak köszönhetően nagyobb közönséget tudtak fogadni.²⁰

(*Diakónia a gyülekezetben*) A gyülekezet hölgyei sem télenkedtek már a leányegyház születésekor sem, a legbuzgóbb asszonyok szinte a kezdetektől nőegyletnek nevezték magukat, és Tanárky Gedeonné vezetése alatt, egyelőre alapszabály nélkül, jártak össze. Első ízben 1884-ben rendeztek karácsonyi ünnepséget a budai szegény árváknak. Ezzel hagyományt teremtettek, ugyanis működésük hivatalos beszűntetéséig minden évben nagy ünnepet (150–200 fő) tartottak a szegény gyermekeknek, melynek keretén belül a legrászorulóbbak (50–70 fő) teljes öltözet ruhát kaptak cipővel. Hat év után, 1890-ben döntött úgy a hölgytársaság, hogy a karácsonyi ünnepség nem elég, a segélyakciókat kiterjesztik. Ezt a célt szolgálta, hogy a következő évben **Budai Református Nőegylet** néven – 95 taggal – hivatalosan is egyesületté alakultak. Az egyesület fennállása során mindvégig a gyülekezetben belül működött, „*az egyházzal, egyházért élt, ami nem minden belmissziós egyletről mondható el*” – hangsúlyozta később Patay Pál. Szabó Aladárné és a körülötte létrejött budai Lorántffy fiókkör hatására a századelőn felére csökkent a tagok száma, változást dr. Neuschloss-Knüsli Kornélné elnöknővé választása (1905) hozott, aki „*formaruha nélkül is első diakonisszája [volt] a budai református keresztyén gyülekezetnek*”.²¹ A szerdai rendes varróórák mellett az új elnöknő vezette be a bibliaórákat és az énekorákat. 1908-tól kezdve minden évben nagyszabású karácsonyi bazárt rendeztek, a bevételt pedig a szegényekre fordították. A nőegylet a téli hónapokban vallásra való tekintet nélkül rendszeresen osztott élelmiszert (hús, liszt, zsír, kávé, főzelékfélék stb.), tüzelőt, ruhát és pénzsegélyt. Az első világháború idején a gyülekezet szegényei mellett a II. kerületi elöljáróság által kijelölt 25 családot látták el rendszeresen élelmiszerral, a varróórákon a katonák számára dolgoztak, de készítettek zászlót is egy menetszázadnak. dr. Neuschloss-Knüsli Kornélnét a katonák iránti áldozatos munkájáért az uralkodó II. osztályú polgári hadi

Erzsébet-renddel jutalmazta.²² A segélyezés első világháború előtt kialakult rendje a későbbi időkben változatlan maradt annyi kiegészítéssel, hogy húsvét előtt is megajándékozták a rászorulókat (1936-ban például 190 családot). A szeretetmunka volumenének érzékeltetésére érdemes néhány példát említeni: 1934 karácsonyán 240 református család kapott élelmiszerből és ruhaneműből összeállított csomagot, a templomi gyermekünnepség keretében 673 gyermeket, az Új Szent János Kórházban pedig 80 beteget ajándékoztak meg. 1938-ban a karácsonyra meghívtak közül a 100 legszegényebb gyermek teljes öltözet ruhát (fehérneműt) és cipőt vihetett magával haza. A nőegylet ugyan a Nagypénteki Református Társaságtól függetlenül működött, de sokan mindkét egyesületben tagok voltak, így soha nem feledkeztek el az árvaházi gyermekekről, a gyűjtések szervezése mellett más módon is igyekeztek segíteni, gyakorta látogatták, ellenőrizték a budaörsi Erzsébet-házat. A szegények és a betegek látogatása ugyancsak a nőegylet feladatai közé tartozott, az 1930-es évtized elejétől azonban ehhez szakértő segítséget kaptak a gyülekezet szociális missziós testvérétől.²³

1903-ban Budán alakult meg a Filadelfia Diakonisszaszövetség, az első évben a jelöltek aktívan besegítettek a gyülekezeti szegénygondozásba. Már ekkor felvetődött egy gyülekezeti diakonissza munkába állításának gondolata. Hiába fogalmazták meg időről időre ezt a kívánságukat, sem a Filadelfia, sem a Lorántffy Egyesület nem tudott diakonisszát küldeni. Végül az 1930-as évek elején a gyülekezet felvette szociális missziós testvérnek Morandi Erzsébetet, aki a nőegylet tagjainak felügyelete mellett ellátta a diakóniai feladatokat egy részét. A missziós testvér az Iskola utca 16. szám alatti gyülekezeti ház Donáti utcai szárnyában lakott, ahol 20–25, hozzátartozók nélküli idős nő számára szeretetotthont rendeztek be. Az otthont Morandi Erzsébet és a nőegylet alelnöknője vezette. A szeretetotthonban intenzív ápolást igénylő lakókat nem tudtak fogadni, az innen vagy a gyülekezetből ellátásra szoruló magányos betegeket Morandi Erzsébet kísérte be a kórházba, majd látogatta rendszeresen. A missziós testvér legnehezebb feladata azonban a rászoruló lakhelyeinek felkutatása volt. *„Megdöböntő helyzet. Gazdag, fényes paloták között a nyomorgók kunyhóit látogatom. Egy külön köztársaság, sőt külön világ az a 210 család (a szám állandóan növekszik!), akiket a budai ref. egyház gondoz.”* – írta a gyülekezeti lapban. Megrázó tudósításában beszámolt a Döbrentei utca páratlan oldalán lévő, lakásnak aligha nevezhető nyomortanyákról és a Naphegy utca oldalában található barlanglakásokról. Ha valamelyik zsúfolt nyomortanyán betegre bukkant, rendelt neki a közeli tejboltban napi fél liter tejet, vett pár tojást, vaját és kenyeret, hozott a patikából orvosságot. A gyermekeknek a Vöröskeresztnél járt ki tandíj-, könyv- vagy ruhasegélyt, a cipőjüket pedig gyülekezeti pénzen talpaltatta meg. A téli hónapokban Morandi Erzsébet feladatai közé tartozott a szegény kisgyermekek uszonnáztatása, amikor 30–40 kis rászoruló igyekezett „Krisztus és egyháza iránti szeretetre nevelni”. Az énektanulást, mesét, játékot, biblíamagyarázatot és aranymondás-versenyt magában foglaló program legvégén a gyermekek elfogyaszthatták egy pohár tejből és süteményből álló uszonnájukat.²⁴ Morandi Erzsébet testvér feladatai közé tartozott továbbá a **Márta-kör** összejöveteleinek lebonyolítása. Ide vasárnap délutánonként – a kimenő idején – a budai úrinők azon háztartási alkalmazottait várták, *„akik a magyar faluból magukkal hozták a zsoldáros könyvüket és a csillagos, fehér templom szeretetét.”* A Márta-körrel írta a gyülekezeti lap: *„azzal a céllal végzi áldozatos és odaadó munkáját, hogy a cselédlányoknak a vasárnap délutáni kimenő idejére biztosítson olyan társaságot, mely alkalmas arra, hogy őket a veszedelemtől megóvjya, hogy hazulról hozott vallási és erkölcsi javaikat megőrizze. Ha a magyar társadalmi viszonyok között talán sohasem is tér vissza az a patriarkális állapot, melyben a cseléd családtagnak számít, nem szabad felednünk, hogy a falu, a család azzal bízza ránk leányait, hogy azokat tanultabban, ügyesebben, de tisztábban és nemesebben is adjuk vissza neki.”* A cselédek először istentiszteletet hallgattak, majd énektanulás és felolvasás következett. A kör tagjai évi néhány alkalommal műsoros es-

tet, egyszerűbb színdarabokat mutattak be a gyülekezet tagjainak, a rendezvények bevételét a Nagypénteki Református Társaság árvaínak vagy a szeretetotthon lakóinak ajánlották fel.²⁵

A 19. század végére egyre nagyobb problémát okozott az utcán csellengő kiskorúak elhelyezése, akiket, ha bünt nem is követtek el, a hatóság bűnözőként kezelte. 1892-ben, dr. Kecskeméthy István segédlelkész nagypénteki prédikációjának hatására több hazafelé induló egyháztág – a neves pedagógus dr. Kiss Áron, Kasits Péter, Szöts Albert, Takách László, Török Árpád és Telegdy Károly – a segédlelkész társaságában jelnek tekintette, hogy éppen aznap egy elhanyagolt, segítségre szoruló koldusgyermekre akadtak. Elhatározták, hogy egyesületet hoznak létre a szegény sorsú, züllés veszélyének kitett gyermekek megmentésére. Ez az alapítás körülményeire utalva a **Nagypénteki Református Társaság** nevet kapta. Az egyesület létrehozásában részt vettek egykori teológiai évfolyamtársai és barátai, akik vele együtt a belmisszió lelkes követői (pl. id. Biberauer Richárd) voltak. E körből Szabó Aladár vállalta, hogy szélesebb körben megismerteti gyermekvédő programjukat és országos gyűjtést szervez. A tagság a kezdeti időkben a többi belmissziós egyesület tagságát alkotó, szociálisan érzékeny körből szerveződött, akiknek szerény jövedelme behatárolta anyagi lehetőségeiket. Az új segédlelkész, Haypál Benő és a belmisszió hívei közötti véleménykülönbségeket nem sikerült megoldani, ezért utóbbiak inkább távoztak.²⁶ Haypál Benő lelkésszé választása azonban új lendületet adott a gyűjtésnek, új támogatói kört tudott megszólítani. Szabadkőműves körükből megismert, filantróp barátai a sajtópropagandától az adakozásig számos területen besegítettek. Ügyüknek sikerült megnyerni Tisza Kálmánné támogatása mellett Jókai Mór unokahúgát, a politikusfeleség Hegedűs Sándornét. Ő a politikai-születési arisztokrácia hölgyeiből női választmányt szervezett, ennek hatására a tagok létszáma rövid idő alatt a többszörösére nőtt. A Társaság 1899-ben azzal tett országos ismertségre szert, hogy rendezőként részt vett a budapesti Nemzetközi Gyermekvédelmi Kongresszus szervezésében, ahol az egyik legfontosabb téma a szülei alkalmatlansága vagy szegénysége miatt züllés veszélyének kitett gyermekek oltalmazásának módszertana volt, aminek megvalósítását kimondottan egyesületi feladatnak tartották. A haladó gondolkodásúak szigorított intézet helyett speciális védő-nevelő intézményekben, azaz szeretetotthonokban kívántak eredményt elérni, gondos valláserkölcsi neveléssel és állandó foglalkoztatással. A saját intézet felépítése a gyermekvédelem irányába elkötelezett Széll-kormány (kereskedelmi minisztere Hegedűs Sándor) hatalomra kerülésével vett nagy lendületet, az állami támogatással létrehozott budaörsi intézet, az Erzsébet-ház 1900-ban nyitotta meg kapuit. Az otthonba a gyermekvédelmi törvényekből egyelőre kimaradt, veszélyeztetett, iskolaköteles fiúkat és leányokat vették fel, létszámuk 50 és 70 fő között mozgott. A felvételi rangsort rászorultság szerint, és nem vallási alapon állapították meg, de a gyermekek többsége rendszerint a reformátusok köréből került ki. A növendékeket kertésznek, iparostanoncnak, illetve háztartási alkalmazottnak képezték ki, a tehetséges diákokat az Országos Protestáns Árvaegyletbe küldték át. A tagság előregedése, az érdeklődő fiatalok hiánya, illetve az első világháború után talán a szabadkőművességgel szemben tanúsított ellenszenv hatására támogatói körük egyre inkább a Szilágyi Dezső téri gyülekezet tagjaira korlátozódott. Az Erzsébet-házban folytatott munka színvonala később soha nem érte el az első világháború előtti fénykorban tapasztaltét, a folytonos anyagi gondok leküzdése céljából díjazás fejében vállalták bizonyos számú, a főváros által küldött gyermek nevelését. A századfordulón tervbe vett munkásotthon és az ehhez kapcsolódó átfogó munkássegítő program anyagiak hiányában nem valósult meg. A Társaság ügyvivő gondnoksága számára 1914-től rendeztek be szobát a Szilágyi Dezső téri lelkészi hivatalban. Az Erzsébet-házban tartott istentiszteletek nagyban hozzájárultak a későbbi budaörsi református gyülekezet születéséhez.

(*A második világháború és következményei*) A harcok elől a budaörsi Erzsébet-ház utolsó lakóit a fővárosba menekítették, az épületbe katonák költöztek be, akik után csak romok maradtak. A gyülekezet anyagi helyzete nem tette lehetővé, hogy a kifosztott árvaházi épületet rendbe hozzák és pótolják a berendezést, így a nevelőmunka nem folytatódott. 1946-ban a Társaság elnöke is lemondott, helyét a korábbi alelnök, Haypál Béla gyülekezeti lelkész vette át, aki hiába próbált meg új tagokat toborozni. 1946 novemberétől üzemelt a gyülekezet ingyenkonyhája, ahol napi 210 főre főztek. A gyülekezeti szegénygondozás kiterjedt mivolta azonban nem sokat számított a hatóságoknak, mivel a következő év februárjában miniszteri rendelettel felszámolták a nagy múltú Budai Református Nőegyletet. Haypál Béla eredménytelenül próbálta legalább a Nagypénteki Társaságot életben tartani, mert 1948 nyarán a közgyűlés mégis a feloszlátás kimondására kényszerült, a Társaság ingatlanait pedig az anyagyülekezetre ruházták át. A vagyont így sem sikerült megtartani, mert hamarosan államosították.²⁷

A háború alatt a Szilágyi Dezső téri templomot istállónak használták, majd az ostrom alatt súlyos károkat szenvedett: a kupola beomlott, a tornyot ledőlés fenyegette, a tető és a falak (ennek esett áldozatul a szép festés) mindenütt erősen megrongálódtak, a harangállványok megsérültek, de az orgona, a belső berendezés, a fűtésrendszer és a villanyvilágítás sem maradt sértetlen. Az épületet egy év alatt tették használhatóvá, így a hívők 1946 virágvasárnapján megtarthatták hálaadásukat. A háborús pusztítás emlékére nem állították helyre az úrasztala márványán keletkezett sérülésnyomokat. A felújítás azonban csak a legszükségesebb helyreállításokra szorítkozott, nagyobb javításokra a következő évtizedekben sem futotta, a templomépületen állaga folyamatosan romlott. A Haypál Bélát 1968-ban váltó új lelképásztor, az 1992-ig itt szolgáló Komjáthy Aladár esperes – 1975 és 1985 között országgyűlési képviselő – az 1970-es évek derekán politikai kapcsolatait kihasználva kért állami segítséget az épület megmentéséhez. Az Állami Egyházügyi Hivatal, a Fővárosi Tanács és az I. Kerületi Tanács, valamint a hívők adományaiból a templom 1983 és 1986 között kívül-belül megújult, egyedül a torony teljes renoválása váratott még magára. 1986-ban az első budai református templom építésének 90 éves évfordulóját meghatottan ünnepelte az újjászületett épületben a gyülekezet Haypál Béla nyugalmazott lelkésszel együtt.²⁸

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A budai parochiális kör évkönyve az 1910-ik esztendőről.* Szerk.: Haypál Benő, Bp., 1911, Pallas Részvénytársaság Nyomdája.
- A budai parochiális kör évkönyve az 1911-ik esztendőről.* Szerk.: Haypál Benő, Bp., 1912, Pallas Részvénytársaság Nyomdája.
- A budai református parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről.* Szerk. Haypál Benő. Bp., 1914, Németh József Könyvkereskedése.
- Emlékküzet a Szilágyi Dezső-téri templomban 1914-ik évi május hó 3-ik napján rendezett Tisza Kálmán emlékültnep alkalmából.* Bp., 1914, Nagypénteki Református Társaság.
- Farkas 1898. Farkas József: *A pesti református egyház 101 éves története.* Kecskemét, 1898, Budapesti Ev. Reformált Egyház.
- Felhívó szózat az 1886-ban megszünt Budai Magyar Ref. Anyaegyház újra felállítása tárgyában.* (A budai reformátusok jegyzékével) Bp., 1884, Hornyánszky Viktor.
- Géra 2006. Géra Eleonóra Erzsébet: Nagypénteki Református Társaság. In: *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról.* Szerk.: Kósa László. Bp., 2006, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 1049–1075. p.
- Géra 2014. Géra Eleonóra: *Kőhalomból (fő)város. Buda város hétköznapjai a 18. század elején.* Bp., 2014, L'Harmattan – Könyvpont.
- Nagy 1975. *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* (Budapest története III.) Szerk.: Kosáry Domokos, Irta: Nagy Lajos (az 1/4. fejezetet Bónis György), Bp., 1975, Akadémiai Kiadó.

- Patay 1929. Dr. Patay Pál: *A Budai Református Nőegylet története dr. Neuschloss-Knüsli Kornélné 25 éves elnöki szolgálatának alkalmából*. Bp., 1929, Budai Ref. Prochiális Tanács.
- Róka 1999. Róka Enikő: *A budai református templom. Szilágyi Dezső tér*. Bp., 1999, a szerző kiadása.
- Tóth 2006. Tóth Krisztina: Református gyülekezetek a Türelmi Rendelet előtt. In: *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*. Szerk.: Kósa László. Bp., 2006, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 39–62. p.

JEGYZETEK

- 1 Luther tanait Mária királynő pártolta, ez azonban nem tartotta vissza a férjét a protestánsok üldözésétől. Tóth 2006. 39–40. p. *Felhívó szöveget az 1686-ban megszűnt Budai Magyar Ref. Anyaegyház újra felállítása tárgyában*. 4–7. p.
- 2 A hódoltság alatt a protestánsok és a katolikusok közösen használták a várbéli Mária Magdolna templomot. 1615-ben egy lakóházat alakítottak át református templommá, ami az ostrom alatt elpusztult. A török kori budai gyülekezetről lásd részletesebben Tóth 2006. 41–46. p.
- 3 1708-ig önálló igazgatási egység, utána a Víziváros része, a Horvát utca, a Medve utca, a Kacska utca és a Ganz utca térségének felel meg. Nagy 1975. 36. p.
- 4 Állítólag a hessen-darmstadti herceg tabáni házában tartottak időnként istentiszteleteket, az épületet azonban a 18. század elején eladta a tulajdonos. Géra 2014. 178. p.
- 5 Bary Zoltán: Egyházközségünk története. In: *Békesség Néktek* 1. (1935) 2. sz. 2. p.
- 6 Farkas 1898. 289–293.
- 7 Dévai Bíró Mátyás 1531 első felében hirdette az ígét Budán, ahonnan az ősszel Kassára hívták. Az egri püspök elfogatta, majd Bécsbe vitték. Kiszabadulása után ismét Budára érkezett, ekkor azonban Szapolyai János utasítására ejtették fogásába. Egy 1533-ban készült beszámoló szerint Dévai Bíró Mátyás tanítványai kitartottak Budán és kisebb gyülekezetet gyűjtöttek maguk köré. Tóth 2006. 41. p., *Felhívó szöveget az 1686-ban megszűnt Budai Magyar Ref. Anyaegyház újra felállítása tárgyában*. 6. p.
- 8 Emlékfüzet a Szilágyi Dezső-téri templomban 1914-ik évi május hó 3-ik napján rendezett Tisza Kálmán emlékünnepe alkalmából. 1914. Nagypénteki Református Társaság. 6–7. p.
- 9 A templom építéséről és épületéről lásd részletesen Róka Enikő: *A budai református templom* című kötetét.
- 10 Farkas 1898. 308–309. p.
- 11 Farkas 1898. 310. p.
- 12 Farkas 1898. 306–307. p.
- 13 Bary Zoltán: Egyházközségünk története. In: *Békesség Néktek* 1. (1935) 2. sz. 2., A budai parochiális kör évkönyve az 1910-ik esztendőről. 1911. 6. p., A budai parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről. 1914. 6. p.
- 14 *Békesség Néktek* 1936. II. évf. 3. sz. 6. p.
- 15 *Békesség Néktek* 1938. IV. évf. 1. sz. 3. p.
- 16 Farkas 1898. 315. p., A budai református parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről. 1914. 6. p.
- 17 Farkas 1898. 314. p.
- 18 A budai református parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről. 1914. 4. p.
- 19 *Békesség Néktek*. A Budai Református Egyház Hivatalos Értesítője. Megjelent 1935–1938 között.
- 20 *Békesség Néktek* 1935. I. évf. 1. sz. 8. p., 2. sz. 3. p., 6. sz. 4. p., 1936. II. évf. 4. sz. 3. p.
- 21 Az első elnök, a Tanárky Gedeonnét váltó özv. Bénárn Lajosné tizenkét évig vezette a nőegyletet, őt 1897-ben Bóné Gézáné követte. Patay 1929. 6. p., 8. p., 11. p., Budapesti Közlöny 1891. július 16. 25. évf. 160. sz. 3. p.
- 22 Patay 1929. 11–14. p., A budai református parochiális kör évkönyve az 1913. esztendőről. 8. p., A budai református parochiális kör az 1911. esztendőről. 10. p., Budapesti Közlöny 1914. július 2. 48. évf. 148. sz. 1. p.
- 23 *Békesség Néktek* 1936. II. évf. 4. sz. 4. p., Budapesti Hírlap 1934. december 23. 54. évf. 290. sz. 12. p., 1938. december 28. 58. évf. 294. sz. 8. p.
- 24 *Békesség Néktek* 1936. II. évf. 7. sz. 5–6. p., 1935. I. évf. 5. sz. 4. p.
- 25 *Békesség Néktek* 1935. I. évf. 1. sz. 1. p., 5. sz. 4. p., 1938. IV. évf. 2. sz. 2–3. p.
- 26 A korabeli és az újabb szakirodalom értetlenül fogadta az alapítók közé tartozó gyülekezeti tag Kasics Péter azon lépését, hogy beadvánnyal lépett fel Haypál Benő megválasztása ellen. Véleményem szerint a tiltakozás oka a belmisszióról vallott nézetkülönbség volt.
- 27 Géra 2006. 1073–1075. p., Budapest Főváros Levéltára (BFL) IV. 1429 Budapest Székesfőváros egyesületi alapszabályainak levéltári gyűjteménye. 494/1947. 3. p. Törlési határozat.
- 28 Haypál Béla: Templomok, falvak, gyülekezetek. Budapest-Szilágyi Dezső tér. In: *Reformátusok Lapja* 1976. XX. évf. 14. sz. 3. p., Ércnél marandóbb. In: *Reformátusok Lapja* 1986. XXX. évf. 2. p.